

states, the structure and nature of changes which varies depending on the type of speech activity – mono-linguistics, bi-linguistics, three-linguistics.

The three-factor structure of the phenomenon of neuroticism is proposed. The content of the first factor, "Deficit neuroticism", is represented by the following personal qualities of the trilingue students: in fact, deficiency of the I-functions, disadaptability, conformality, nostalgia, alienation, unfavorable family situations, social tension, somatization, obsession, vegetative disorders. The content of the second factor, "Destructive Neuroticism", combines such phenomena as: the actual destructiveness of the I-functions, the experience of the great influence of the parent's family, neuroticism, high social activity, somatic disturbances, depression, hysterical type of response, high interference of concepts. The content of the third factor "Ambivalent-anxious disadaptation" collects indicators of interactivity, depression, weakness I, hostility, phobias, paranoiality, anxieties of neurotic depression, asthenia, receptive language competencies.

It is established that the factors influencing the course of maladaptation processes are factors of internal communication with the homeland, which are manifested in the manifestations of nostalgia and a sense of alienation. Somation of manifestations of anxiety through a system of vegetative, depressive disorders, with low indicators of adaptability and high rates of conformism, becomes one of the determinants of increasing neurotic conflict.

Keywords: neuroticism, trilingualism, adaptation of foreign students, training of microbiology.

Отримано: 11.06.2019

УДК 159.9.01

А.М. Маслюк

ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0002-0530-9969>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДОРОБКУ Г. ВАЩЕНКА ЩОДО ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ОСОБИСТОСТІ

А.М. Маслюк. Психологічний аналіз доробку Г. Ващенко щодо виховання патріотизму особистості. У статті здійснено аналіз проблеми патріотичного виховання особистості в освітньому просторі в творчості представника української діаспори ХХ століття Г. Ващенко. Акцент зроблено на комплексному підході до формування патріотизму особистості (виховання в родині, школі, поза межами школи в молодіжних організаціях). Вчений вважає, що любов до матері є початком будь-якої любові, зокрема і до Батьківщини. Мати має любити свою дитину розумно, а не інстинктивно, створити безпечну, радісну атмосферу й любити її ніжно, однак стримано, спокійно, без емоційних надмірностей. Любов до України має бути свідомою через освіту, яка передбачає знайомство не тільки з власною історією та культурою, але й з історією та культурою ворога.

Українська молодь має вшановувати пам'ять своїх героїв, виховуючи в собі поведінку гідну українського патріота. Але патріотизм має бути без будь-якого натяку на шовінізм. Молодь має розуміти як позитивні, так й негативні сторони українського народу.

Ключові слова: патріотизм, виховання, Г. Ващенко, особистість, любов до Батьківщини.

А.М. Маслюк. Психологічний аналіз насліддя Г. Ващенко по вихованню патріотизма особистості. В статті проведено аналіз проблеми патріотичного виховання особистості в освітньому просторі в творчості представника української діаспори ХХ століття Г. Ващенко. Акцент зроблено на комплексному підході до формування патріотизма особистості (виховання в сім'ї, школі, в молодіжних організаціях). Учений вважає, що любов до матері є початком любові до Батьківщини, в тому числі і до Рідної. Мати повинна любити свого дитину розумно, а не інстинктивно, створити безпечну, радісну атмосферу і любити її нежно, але сдержанно, спокійно, без емоційних надмірів. Любов до України повинна бути свідомою через освіту, передбачає знайомство не тільки з власною історією і культурою, але і з історією і культурою ворога.

Українська молодь повинна шанувати пам'ять своїх героїв, виховуючи в собі поведінку гідну українського патріота. Але патріотизм повинен бути без якогось-будь набігу на шовінізм. Молодь повинна розуміти як позитивні, так і негативні сторони українського народу.

Ключові слова: патріотизм, виховання, Г. Ващенко, особистість, любов до Рідної.

Постановка проблеми. Освічена особистість, як і нація в цілому, є запорукою кращого майбутнього українського народу. Саме від тих знань, які ми отримуємо в навчальних закладах, результатів самоосвіти залежить ким ми будемо завтра. Західні фахівці пророкують в майбутньому зникнення понад 70% відомих сьогодні професій. І лише мисляча особистість зможе себе реалізувати, знайти своє призначення, "споріднену працю". Тому питання освіти активно реформується на державному рівні: мова йде про Нову українську школу. Але в запалі реформ, на наш погляд, необхідно враховувати вже наявний досвід. Освітній простір вивчала ціла плеяда вітчизняних вчених серед яких: Г. Костюк, С. Максименко, І. Синиця, Н. Чепелева, Л. Шатирко та ін. Однак ми прагнемо розширювати горизонти присутності української психології в світі й акцентуємо свою увагу на наукових доробках представників української діаспори ХХ століття (Г. Ващенко, О. Кульчицький, І. Мірчук, Б. Цимбалістий, В. Янів та ін.).

Праці вчених української діаспори потребують психологічного осмислення, зокрема актуальність робіт Г. Ващенка не викликає сумнівів щодо питань виховання особистості, любові до Батьківщини, розвитку системи освіти в Україні тощо. Тому ми маємо намір здійснити психологічний аналіз доробку Г. Ващенка щодо виховання патріотизму особистості.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз проблеми патріотичного виховання особистості крізь призму праць Г. Ващенка.

Вклад матеріалу. Творчість Г. Ващенка ми поділяємо на два періоди: радянський й емігрантський. Акцент в своєму аналізі доробку вченого зробимо на перебуванні його в еміграції (Австрія, Німеччина) з 1944 по

1967 роки. На наш погляд, найавторитетнішим джерелом інформації про творчість Г. Ващенка є його автобіографія, де вчений зазначає про свої праці, написані в еміграції [4]. Підсумовуючи творчий еміграційний доробок Г. Ващенка можна зазначити про те, що кількісно було написано понад п'ятдесят праць, а якісний склад психолого-педагогічних ідей вченого є актуальними і сьогодні. Г. Ващенко почали відкривати для себе науковці: в першу чергу педагоги, філософи (О. Антоник, Т. Антонюк, Л. Базиль, А. Бойко, Г. Бугайцева, О. Галян, О. Гентош, О. Вишневський, С. Головчук, Н. Дічек, О. Коваль, Л. Непіт, А. Погрібний, О. Сухомлинська, Г. Хіллїг, В. Яковенко та ін.), а психологи постать вченого обділили своєю увагою.

Цікавою, на наш погляд, є наукова розвідка Г. Ващенка "Виховання любові до Батьківщини: (націоналізм і інтернаціоналізм)" (1954), в якій вчений аналізує проблему любові до Батьківщини, націоналізму, шовінізму, виховання здорового патріотизму серед молоді.

Він наголошує на прагненні українського народу до незалежності української держави протягом століть, вірить у перемогу українського народу над радянською системою й закликає до врахування помилок минулого й натхненної праці при будівництві майбутнього. "Які ж ці помилки? Всіх їх можна звести до однієї: недостатня любов до Батьківщини або повна відсутність її у керівників і частини населення та керування в діяльності мотивами егоїзму" [1, с. 5].

Вчений був свідком історичних подій 1917-1920 років в Україні, коли існував реальний шанс здобути незалежність, українські керівники зазнали поразки. Хоча Російська імперія впала, а тоталітаризм щойно зароджувався. Чому ж так сталося? Однією з причин поразки, на думку Г. Ващенка, була недостатня національна свідомість українського народу. В умовах тривалого поневолення сформувалися комплекс неповноцінності й похитнулася національна свідомість, але українське селянство мало любов до своєї Батьківщини. Тому було досить легко розбудити, а потім спрямувати цю енергію в державотворче русло. На жаль, не було лідера. Як точно підмічено вікову проблеми української незалежності – відсутність справжньої любові до України у її керівників?

Яскравим прикладом відсутності дійсної любові до Батьківщини, єдності між собою, є повість із визвольних змагань українського народу 1918-1920 рр. "За волю і державу" (1966) С. Левченка. Фактично, це документально-хронологічний опис почуттів, переживань автора як військового старшини української армії, очевидця подій. Головний герой знесилений важкими боями, голодом, зимовим холодом, відступаючи, перед переважаючою в 20 разів армією червоної Москви, до Києва відчуває: "Зневіру, що так виразно бачив Петро на обличчях козаків, він, особисто

відчув далеко раніше! Зневіру до способу боротьби, яким вона велась. Зневіру до проводу, який цю боротьбу вів. Зневіру й до свого народу! Властиво, проводи змінялись. Та не було того, щоб провідники подали собі руку! Щоб стали спільно до боротьби за державність! Навпаки! Кожен нищив другого! Кожен ненавидів другого! Мало ще того! Інші йшли з ворогом! З одвічним лютим ворогом із півночі, який вже сотні років тримає у неволі Україну й жирує на поті й крові українського народу! Єдналися з ним! Злигувалися з ним! Разом з ним йшли нищити українську державність! Валили її!" [3, с. 11].

Розуміння власних недоліків (не згуртованість народу й лідерів перед спільною загрозою, індивідуалізм та амбіції лідерів, недостатня любов до рідної землі тощо) українського державотворення буде запорукою становлення незалежності України. Г. Ващенко вважає, щоб здобути свою державу необхідно виховати у молодого покоління любов до своєї Батьківщини і починати треба з самого дитинства. Це завдання має бути пріоритетним у шкільному виховному процесі.

Автор ґрунтовно підходить до проблеми любові до Батьківщини, всебічно розглядаючи її форми прояву як позитивні, так і негативні: патріотизм стихійний, несвідомий і свідомий.

Патріотизм стихійний полягає в несвідомій любові до української природи, людей, культури, традицій, мови, пісні тощо. Тобто спрацьовують навички сформовані безумовними рефlekсами. Особистість повністю інтегрується з оточенням, в першу чергу, фізично. Ми звикаємо до зовнішнього світу (клімату, соціуму, стилю життя, харчуванню тощо). Нам імпонує природа, яка протягом століть впливала на формування психіки як окремої особистості, так і народу вцілому. Наприклад, представники країн, де переважає теплий й вогкий клімат (Італія, Іспанія) мають запальний характер, а представники півночі (Швеція, Норвегія) більш стримані, виважені. Більш детально вплив природи на формування психіки українського народу, ми розглядаємо у творчому доробку О. Кульчицького.

На думку Г. Ващенко, суттєвіше за природу на особистість впливає соціум. Під його дією в процесі онтогенезу формується світогляд особистості, релігійні переконання, розуміння природи, вміння взаємодії з іншими тощо. Традиції, звичаї, колективне несвідоме, досвід людства сприяють кращій адаптації особистості в соціальному середовищі. Зокрема, через традицію передається мова, яку можна порівняти з "душею народу" (виділено нами – А. М.).

Таким чином, патріотизм стихійний є проявом неусвідомленої любові до Батьківщини, яка заповнює сутність особистості, вона органічна, природна (рідна). Така особистість дійсно любить свою землю, мову, найближче оточення, поважає інших, дотримується звичаїв, традицій і силь-

но переживає за свою Батьківщину, знаходячись поза її межами. Відомі факти, що досить часто українці намагалися, хоча б перед смертю, побачити свою Батьківщину. Стихійна любов притаманна більшості українського народу.

Патріотизм свідомий полягає в приналежності до певної нації і відокремленні її від інших; знанні своєї історії, природи; розумінні позитивних і негативних рис свого народу тощо. Свідомий патріот не може бути пасивним спостерігачем відносно свого народу, культури, традицій, мови. Він навпаки є активним й прикладає всіх зусиль, щоб захистити українську землю від військового, політичного, економічного, освітнього, культурного втручання інших держав. Він прагне стати кращим й своєю працею намагається долати негативні риси, притаманні українському народу. Тобто своє життєве призначення свідомий патріот вбачає в самоздійсненні на користь служінню українській державній незалежності.

А найвищим проявом патріотизму є саможертвна любов до рідної землі. Наприклад, самовідданий бій української молоді під Крутами 1918 року. Сучасна історія української незалежності пронизана любов'ю свідомих патріотів до України (українські "кіборги", що захищали Донецьке летовище тощо).

Г. Ващенко чітко вхоплює лінію розмежування між адекватним (здоровим) патріотизмом і шовінізмом особистості. Такі методологічні зауваги, на наш погляд, є основою цілеспрямованого патріотичного виховного впливу на молодь. Ми маємо з'ясувати вихідні позиції, щоб потім не робити історичних помилок у роботі з молоддю.

Адекватний, здоровий патріотизм особистості – це повага до інших народів. У випадку мирної взаємодії народи тільки взаємозбагачуються в різних царинах життя: економічній, політичній, релігійній, культурній. Оскільки деякі народи виявляють ворожнечу відносно українського народу, то й ставлення патріотично налаштованої особистості до них має бути відповідним.

Полюсом адекватного (здорового) патріотизму є національний егоїзм (шовінізм). В практичному словнику синонімів української мови зазначається: "Шовініст – крайній націоналіст, ура-патріот, великодержавник (в Росії), чорносотенець" [2, с. 488].

Цей феномен виявляється в зверхньому ставленні до інших народів, Я народу стоїть понад іншими народами, права інших народів не визнаються, вони нівелюються. Фактично йдеться про "почуття переваги" А. Адлера й втілення "євгеніки" Ф. Гальтона в реальне життя. Прибічником євгеніки був представник німецького народу А. Гітлер, який зреалізував цей підхід, розпочавши Другу світову війну – вивищення над іншими народами істинної арійської (німецької) нації.

Шовінізм Російської імперії ґрунтується на теорії ченця Філофея, який в XV столітті обґрунтував тезу про те, що Москва є третім Римом.

Тобто виключно Москва має поклик до панування над іншими народами, визначаючи їх політику, культуру, релігію тощо. Відповідно до цієї доктрини Російська імперія здійснювала свою політику й здійснює вже Росія до цього часу. Народи, які входили до складу Російської імперії, всі без винятку, були підступом та силою підкорені. Потім знищувалася їх ідентичність, самотність, мова, культура, а натомість нав'язувалася русифікація знеособлення народів.

На думку Г. Ващенко, гіршим за шовінізм Російської імперії була політика тоталітаризму. Вчений спостерігав в еміграції прояви шовінізму росіян, які ніяк не хотіли визнавати право українців та представників інших народів на самостійне життя від Росії. Автор зазначає: "А в той час більшовики провокаційними засобами підтримують диверсійні рухи в інших країнах, виставляючи себе "визволителями" й "захисниками" свободи народів. Але ж така брехлива концепція не може триматись вічно. Всі народи світу поступово починають розуміти підступність Кремля, і вже недалекий той час, коли більшість людства перестане йому вірити" [1, с. 11].

Чи не сучасно звучать пророчі слова автора про підступність керівників Росії? Підкуп європейських ЗМІ, економічний, політичний тиск, маніпуляція свідомістю власних громадян та світової спільноти, окупація Криму під приводом захисту російських громадян та міфічних утисків російської мови, війна на сході України, загибель не російських військових, а міфічних представників ОРДЛО, окупація Придністров'я, Абхазії тощо. Цивілізований світ починає тільки зараз розуміти підступність політики Росії. Але це прозріння є результатом титанічної боротьби українського народу проти військової, політичної, економічної агресії Росії. Занадто висока смертельна ціна за те, щоб Європа, США, нарешті почали реагувати на дії "третього Риму".

Г. Ващенко звертає свою увагу на ще два поняття – інтернаціоналізм і націоналізм – аналізуючи їх. Український народ не відмовиться від своїх традицій, культури, світогляду й буде протистояти до того часу, допоки не вибере собі державну незалежність. А для такої боротьби необхідно виховувати в громадян здоровий патріотизм, що базується на засадах християнської моралі, без натяку на шовіністичні ідеї. У молоді необхідно виховувати повагу до інших народів, прагнення до спільної діяльності в інтересах взаємозбагачення націй. Ми солідарні з думкою Г. Ващенко про те, що виховувати патріотизм необхідно з перших років життя дитини. Звісно, що мова в ранньому дитинстві йде про стихійний патріотизм, коли закладаються основи любові до української природи, близьких, звичаїв, традицій, мови, пісень.

Дитячий світ є відкритим вікном, крізь яке потрапляють ті чи інші переживання зовнішнього світу. Вони можуть бути позитивними, коли світ наповнений сміхом, радістю, веселою грою, любов'ю батьків, сонячними

променями, рідною природою... Переживання в ранньому дитинстві можуть бути й негативними і пов'язані з депривацією батьківської любові, складними емоційними стосунками з оточенням, бідністю тощо.

Г. Ващенко вказує на те, що діти мають перебувати в атмосфері любові, опіки, турботи: "Дітей, що не вміють ще ходити, треба частіше виносити на свіже повітря, щоб вони могли бачити рідне небо, дерева, квіти, різних тварин. Все це залишиться в дитячій душі, осяяне почуттям радості, і покладе основи любові до рідної природи" [1, с. 17].

Відповідальність за виховання дітей, здорового патріотизму зокрема, повністю лежить на батьках. Відомо, що більшість психологічних напрямів, наприклад, психоаналітичний, гуманістичний, когнітивний тощо, сходяться на думці про те, що дитинство впливає на все подальше життя особистості. Від переживань, які будуть постачатися дитині батьками, оточенням залежить майбутнє особистості, її світогляд, переконання, прагнення, свідомість, самосвідомість тощо. Обов'язок батьків любити власну дитину й надати їй можливості пізнання світу, спрямовуючи, показуючи власним прикладом варіанти поведінки в різних ситуаціях. Дитина має відчувати не тільки підтримку батьків, а й здійснювати самостійне пізнання світу, здобуваючи власний досвід. Дитина накопичуватиме різні враження від оточуючого світу, звикаючи до рідної природи: поля, лісу, річки тощо.

Відповідним чином формується у дитинстві ставлення до людей, в першу чергу, до матері, батька, їх родичів, а вже потім чужих. Цікавими є роздуми Г. Ващенко щодо виховання дитини матір'ю. Вчений вважає, що любов до матері є початком будь-якої любові, зокрема і до Батьківщини. Мати має любити свою дитину розумно, а не інстинктивно, має створити безпечну, радісну атмосферу для дитини й любити її ніжно, однак стримано, спокійно, без емоційних надмірностей.

Далі Г. Ващенко акцентує увагу на посмішці дитини, яка є реакцією на посмішку матері, й тоді радість дитяча й материнська гармонійно єднуються, залишаючи в психіці приємні переживання. Особливо приємно й корисно для розвитку дитини, коли одночасно з її "гулінням" розмовляє і мати. Хоча дитина не розуміє слів матері, але вона відчуває її настрій. Під час такої розмови відбувається любляче поєднання психічної структури матері й дитини, що позитивно впливає на розвиток майбутньої особистості.

Ще одним джерелом позитивних переживань дитини є колискова пісня у виконанні матері. Пісня передає настрій матері, заспокоює або хвилює, а голос матері в пам'яті дитини залишається на все життя, як основа приємних переживань. Значно меншу роль в ранньому дитинстві відіграє батько, але він не має самоусуватися від виховних процесів дитини, а навпаки, підтримувати дитину своєю любов'ю. Батько має допомагати своїй дружині, яка бере на себе значну частину обов'язків у вихованні дитини.

Адже дуже негативно впливають на дитину сімейні конфлікти батьків. Тому позитивний сімейний мікроклімат сприяє формуванню довіри у дитини до світу, любові до батьків, а остання є основою патріотизму.

Г. Ващенко зазначає про те, що у дошкільному віці необхідно розпочинати виховання свідомого патріотизму. "Українська дитина у 3-4 роки мусить знати, що вона має свою Батьківщину – Україну" [1, с. 19].

Дитина в 3-річному віці пізнає світ через запитання "Що це? Чому?", тому формування психіки дитини в напрямку виховання свідомої любові до Батьківщини необхідно розпочинати в 3-4 роки. Але цей процес має бути не нав'язливим, а природнім. Якщо дитина чує чужу мову й запитує про це, то батькам необхідно пояснити, що українці мають свою мову, яка відрізняється від мови інших народів. Згодом розповідати про історію України, її природу, традиції, видатних українців тощо.

Досить потужним інструментом у вихованні свідомого патріотизму є доступна й зрозуміла дитині мова. Через оповідання, казку, дитина закарбовує в своїй пам'яті поведінку казкових героїв, її внутрішній світ насичується українськими героями, які формують яскраві образи, сильні почуття. Зокрема, оповідання про українських героїв розповідають дитині про духовне життя нації, історичне минуле народу.

Ще однією підвалиною виховання свідомого патріотизму у дітей є музика, пісня. Тому необхідно обов'язково вчити дітей українських пісень, починати з дитячих, обрядових пісень тощо.

Дошкільний вік асоціюється у дитини з грою, адже пізнання світу відбувається в ігровій формі: доброго й поганого, правильного й неправильного, радісного й сумного. Необхідно використовувати гру у вихованні патріотизму. Важливо підібрати ігри, які пов'язані з українськими обрядами, звичаями. Пояснюючи їх дітям доступною мовою, можна викликати у них живий інтерес до історії України. Таким чином, відбуватиметься поступове формування свідомого патріотизму, національної свідомості дитини через українське слово, пісню, гру.

Батькам варто звернути свою увагу на коло спілкування дитини, адже його вплив може бути різним, від корисного до шкідливого. Тому, не обмежуючи волі дитини, потрібно пильнувати за нею, зокрема за тим, з ким вона спілкується. На наш погляд, у сучасному суспільстві, дитині необхідно в доступній формі пояснити психологічні кордони її безпеки, що ніхто не має права ображати її, робити сторонні дії з нею тощо.

Г. Ващенко наголошує на тому, що виховання свідомого патріотизму необхідно продовжувати й у дитячому садочку, де є більше виховних можливостей. Однак можливості можуть бути знівельованими, якщо персонал закладу ставиться до роботи формально. Тому дитячий колектив для дитини має бути великою родиною, яка піклується про неї, де провідна

роль належить вихователям. По-перше, необхідно створити умови для розвитку стихійної любові до Батьківщини. Це затишні приміщення, оздоблені гарними малюнками, з живими квітами, дитячі майданчики тощо.

Дітям варто частіше проводити заняття на природі, в поєднанні з цікавими розповідями. Щоб розвивати у дітей любов до своєї нації необхідно прагнути до того, щоб діти менше сварилися, а більше відчували радість під час дружнього спілкування. Для цього варто використовувати різноманітні групові ігри, що сприятимуть становленню конкретної особистості. Саме через вплив групи можна досягти кращих й швидших результатів при формуванні свідомого патріотизму у дітей.

Що стосується виховання патріотизму під час навчання в школі, то необхідно враховувати психологічні особливості розвитку дитини. Провідною діяльністю школяра стає навчання. Вчитель має знаходити індивідуальний підхід до кожного учня, а не бути "сухим", формальним, беземоційним, шаблонним.

На основі шкільного життя часто утворюються дві протилежні групи: учнів й вчителів. Вони не діють як одна система координат зі спільною метою, а навпаки, опираються одна одній. У формалізованій школі мова про патріотичне виховання молоді не йде. Якщо знання йдуть поза емоційним досвідом дитини, то вони не засвоюються учнями на тривалий час. Тому позитивні емоційні реакції, що супроводжують навчальний матеріал, будуть мати далекосяжні виховні наслідки для учнів. Наприклад, історія України має вивчатися об'єктивно, з врахуванням історичних помилок українського народу, але сам вчитель має бути самодостатнім патріотом України, що вміє доступно й легко передати знання учням. Г. Ващенко, ще в першій половині ХХ століття, пропонував використовувати різні канали подачі інформації учням, зокрема зоровий (історичні картини, мапи, схеми), слуховий (вивчати вірші, уривки з творів), здійснювати історичні екскурсії тощо. Вчений зазначає про те, що в незалежній Україні необхідно взяти за правило, щоб кожен учень відвідав Київ, Львів, Полтаву, Дніпровські пороги та ін.

Таким чином, учні мають розширювати та збагачувати свій світогляд, пізнавати історію України через подорожі країною. Які провісні думки Г. Ващенка стосовно обмеженого світогляду особистості? Поділ українського соціуму за територією проживання й фактично "резервація територій сходу" з відповідною політичною російсько-радянською доктриною призвели до війни з Росією в ХХІ столітті. Як тільки переселенці зі сходу України поїхали на захід, то побачили не злих міфічних бандерівців, про яких розповідали російські ідеологи на сході, а щирих, відкритих українців, готових надати допомогу. І філософія життя українського народу Донецького регіону почала частково змінюватися.

Г. Ващенко наголошує на вивченні географії України, де учні пізнають інформацію про природні багатства, промисловість тощо. Викладання має бути живим, неформалізованим, включаючи ілюстративні матеріали, цікаві розповіді, місцеві екскурсії, які спонукатимуть учнів поважати й любити своє село або місто, а потім перейти до вивчення географії України з застосуванням тривалих екскурсій. Наприклад, екскурсія Дніпром розширить світогляд учнів не тільки знаннями з географії, а й естетичними враженнями. Можна поєднувати екскурсії з географії та історії, що формуватиме в учнів цілісну світоглядну картину щодо України. Важливо під час екскурсій збирати різноманітні експонати, занотовувати цікаві факти, щоб на основі цього матеріалу формувати шкільні музейні експозиції й, тим самим, впливати на виховання патріотизму в більшої кількості учнів.

Учням необхідно ретельно вивчати українську літературу й народну творчість. Викладання необхідно здійснювати так, щоб твори письменників сприймалися не лише розумом, а й зачіпали емоційну сферу особистості. Цьому має передувати ґрунтовна підготовка, зрозумілий виклад матеріалу вчителем: з ілюстраціями, малюнками, що віддзеркалюють зміст творів письменників. Г. Ващенко наводить приклад такого цікавого заняття в школі, яке він спостерігав в 1940 році, де вчитель крім майстерного викладу навчального матеріалу, наприкінці уроку завів патефон й залунала музика, після якої учні ще довго були під її враженням.

Заняття з української літератури, історії мають показувати учням культурні досягнення українського народу й формувати любов до України. Вчений наголошує, що не потрібно перебільшувати й бути необ'єктивним щодо величі українського народу. Не варто копіювати росіян з їх імперськими амбіціями. Наприклад, учитель літератури не має доводити учням, що українська література краще, ніж англійська, німецька, французька тощо. Необхідно надихати слухачів до прагнення продукувати культурні цінності, а не виховувати шовінізм стосовно інших народів. Завданням вчителів, на думку Г. Ващенко, є об'єктивне висвітлення культурних здобутків українського народу. Наприклад, вивчати творчість В. Короленка, М. Гоголя, незважаючи на те, що вони писали російською мовою. При цьому наголошувати, що це українські митці, творчий доробок яких приєднала радянська ідеологічна система.

Також на патріотичне виховання молоді мають впливати й інші дисципліни (фізика, математика, співи тощо), які, на нашу думку, можуть прискорити формування любові до України. Важливою, при вихованні патріотизму, є самостійна робота над собою учнів, зокрема читання творів. Твори, де поведінка головних героїв суперечить законам моралі, підпорядковується підсвідомому особистості, незрозуміла, егоїстична, зневажає сімейні цінності – неприпустимі для української молоді. Такі праці, на думку Г.

Ващенко, мають бути забороненими в шкільних бібліотеках. І навпаки, твори (Ф. Дудка, Ю. Клена, У. Самчука та ін.), які виховують молодь в дусі українського патріотизму, мають вивчатися українськими школярами.

Важливим осередком впливу виховання свідомого патріотизму молоді є шкільні вечори, виставки, екскурсії, походи. Наприклад, до святкування національних свят може долучатися й місцева громада, а школа, як культурний осередок, має ініціювати їх проведення.

Науковець акцентує увагу на позашкільному вихованні українського патріотизму через мережу організацій "Пласт" і "Союз Української Молоді".

Г. Ващенко пророкує, що, у випадку розпаду СРСР, Україна здобуде незалежність, але міжпартійна боротьба за владу призведе до значно глибшої руйни, ніж після Б. Хмельницького. І цією внутрішньою боротьбою знову скористаються інші народи. Наскільки вражаюче точні прогнози вченого стосовно психології української еліти. Амбіції сучасних українських лідерів, вкотре заважають становленню української незалежності. Ще необхідно розуміти міжнародне положення України. На заняттях з історії України, вивчати інформацію про найближчі сусідні країни та загальне міжнародне життя, де відбувається боротьба двох ідеологій – тоталітарної й демократичної. Щоб сприяти формуванню критичності мислення, варто після вивчення певної теми, провести її обговорення у формі дискусії.

Чи варто відзначати трагічні історичні події України? На думку Г. Ващенко, й ми солідаризуємося з ним, варто, бо є історії, які виявляють героїчне минуле українців. Вони демонструють незламність українського духу, наприклад, Крути 1918 року або Базар 1921 року. Пам'ятати своє минуле – це віддавати шану героям, що віддали свої життя за незалежність України. Історична пам'ять, безперечно, має виховне значення для наслідування молоддю.

Висновки. Таким чином, Г. Ващенко у своїй науковій розвідці, прагнучи спрацювати на випередження, бо виховання молоді в руслі свідомого патріотизму – це мудра інвестиція на шляху до незалежності України. І вчений своєю творчістю сприяв становленню самодостатнього незаангажованого радянською доктриною молодого покоління українців в еміграції. Любов до України має бути свідомою через освіту, яка передбачає знайомство не тільки з власною історією та культурою, але й з історією та культурою ворога. Українська молодь має вшановувати пам'ять своїх героїв, виховуючи в собі поведінку гідну українського патріота. Але патріотизм має бути без будь-якого натяку на шовінізм. Молодь має розуміти як позитивні, так й негативні сторони українського народу. Зокрема, не намагатися переслідувати власні амбітні інтереси, а діяти спільно для здобуття незалежності України.

Праця за своїм смисловим навантаження є сучасною, що стосується виховання та психологічних особливостей українського народу. На-

приклад, помилки, яких допускалися тогочасні політичні еліти, актуальні й в ХХІ столітті. Система свідомого патріотичного виховання Г. Ващенко, на наш погляд, має не тільки вивчатися, а й застосовуватися в сучасній освітній системі України. Перспективи подальших досліджень полягають у продовженні вивчення психологічної спадщини представників української діаспори.

Список використаних джерел:

1. Ващенко Г. Виховання любові до Батьківщини: (націоналізм і інтернаціоналізм) / Григорій Ващенко. – Лондон: Вид. КК СУМ, 1954. – 40 с.
2. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 3-тє вид., опрацьоване і доповн. Львів: БаК, 2008. – 512 с.
3. Левченко С. За волю і державу: повість із визвольних змагань українського народу 1918?1920 рр. у чотирьох частинах / Семен Левченко. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1966. – с. 494.
4. Наукові записки Українського Вільного Університету [Текст]. Ч. 7. / УВУ, Філософ. ф-т; ред. В. Янів. – Мюнхен, 1963 – 240 с.

References

1. Vashchenko H. (1954). Vykhovannia liubovi do Batkivshchyny: (natsionalizm i internatsionalizm) [Education of love for the Motherland: (nationalism and internationalism)]. London: Vyd. KK SUM, 40 s. [in Ukrainian].
2. Karavanskyi S. (2008). Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy [Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. Lviv: BaK, 512 s. [in Ukrainian].
3. Levchenko S. (1966). Za voliu i derzhavu: povist iz vyzvolnykh zmahanih ukrainskoho narodu 1918?1920 rr. u chotyrok h chastykh [For freedom and the state: a story from the liberation struggles of the Ukrainian people of 1918-1920 in four parts]. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 494 s. [in Ukrainian].
4. Naukovi zapysky Ukrainskoho Vilnoho Universytetu [Tekst] (1963) [Scientific notes of the Ukrainian Free University [Text]]. Ch. 7. Miunkhen, UVU, 240 s. [in Ukrainian].

A. Maslyk. Psychological analysis of the developments of G. Vashchenko on fostering patriotism of the personality. The article analyzes the problem of patriotic education of the individual in the educational space of creativity of a representative of the Ukrainian diaspora of the XX century G. Vaschenko. The emphasis is on an integrated approach to the formation of patriotism of the individual (education in the family, school, out of school in youth organizations). The scientist believes that love for the mother is the beginning of any love,

including for the Motherland. A mother should love her child intelligently, not instinctively, create a safe, joyful atmosphere and love her gently, but restrainedly, calmly, without emotional excesses. Love for Ukraine should be conscious through education, it implies acquaintance not only with its own history and culture, but also with the history and culture of the enemy. Important in the education of patriotism is the independent work on students of themselves, participation in school parties, exhibitions, excursions, hikes.

Historical memory, undoubtedly, has educational significance for imitation. Ukrainian youth honor the memory of their heroes by bringing up behavior worthy of a Ukrainian patriot. But patriotism must be without any hint of chauvinism. Young people should understand both the positive and negative aspects of the Ukrainian people: developed individualism and the desire to avoid submission to others; not the ability to organize around an idea and defend it for a long time; advantage of own interests over common ones; advantage of the emotional sphere over the cognitive. In particular, do not try to pursue your own ambitious interests, but act jointly to obtain the independence of Ukraine. The system of conscious patriotic education of G. Vashchenko, in our opinion, has not only been studied, but also applied in the modern educational system of Ukraine.

Keywords: patriotism, education, G. Vashchenko, personality, love to the Motherland.

Отримано: 01.06.2019

УДК 159.9.-07.-316.6

Т.І. Мельничук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5205-9958>

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ У СІМЕЙНОМУ ПРОСТОРИ

Т.І. Мельничук. Особливості економічної соціалізації дитини у сімейному просторі. У статті окреслено загальні соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації дитини у сімейному просторі. Розкрито сутність та особливості взаємин у сім'ї, що формують соціалізуючий простір для подальшого економічного виховання дитини. Виокремлено чинники впливу міжособистісних стосунків у сім'ї на економічну соціалізацію дошкільника. Розкривається сутність трудової, споживчої і власне економічної соціалізації дитини. Відзначається, що економічне виховання дитини в сімейному просторі, становлення її економічної культури й економічної свідомості надалі суттєво впливають на формування соціально активної та самодостатньої особистості.

Ключові слова: економічна соціалізація дитини, сімейні відносини, дошкільний вік, чинники економічної соціалізації дошкільників.

Т.И. Мельничук. Особенности экономической социализации ребенка в семейном пространстве. В статье обозначены общие социально-психологические проблемы экономической социализации ребенка в семейном